

Інтерпретація поняття правдивості в українській публіцистиці кінця 80-х рр. ХХ ст.

У статті досліджуються основні тенденції інтерпретації поняття правдивості в українській публіцистиці періоду перебудови. Аналіз публіцистичних матеріалів літературно-художнього та громадсько-політичного журналу "Київ" дозволяє зробити висновок, що однією з провідних тем публіцистики цього періоду є утвердження принципу правдивості в житті та літературі.

Ключові слова: правда, правдивість, публіцистика.

The principal tendencies of the interpretation of the conception of credibility in Ukrainian publicism in the period of reconstruction of the country are investigated in the article.

The analysis of publicistic material of the journal "Kyiv" lets us to make the conclusion that the affirmation of the credibility principle in the life and literature is the one of the prominent subject of this period.

Keywords: the truth, credibility, publicism.

Правдивість — один з основоположних принципів журналістики, як вітчизняної, так і зарубіжної. Та, як свідчить історичний досвід, поняття правдивості неоднозначно трактувалось у різні часи та епохи.

Дослідження сучасних науковців підтверджують думку про те, що правдивість — відносна суспільна категорія і залежить від соціального та політичного контексту. Стверджуючи, що основними критеріями оцінки діяльності журналіста є об'єктивне й правдиве відображення ним дійсності, В. Різун зауважує: "Закон доцільності — це основний принцип і критерій оцінки правди. <...> важливим є постановка питання "не просто говорити правду", а "для чого говорити правду". Інакше правда може бути таким же ворогом, як і брехня" [1, 42–43].

У "Редакційних настановах Бі-Бі-Сі для авторів випусків новин та інформаційних програм" серед переліку редакційних цінностей правдивість і точність згадуються першими: "Ми прагнемо бути точними і правдиво висвітлювати події. Точність має більше значення, ніж швидкість, і часто це не просто питання достовірності фактів. Щоби дістатися правди, ми зважуємо всі відповідні факти та інформацію. Результат нашої роботи має ґрунтуватися на надійних джерелах, твердих доказах, ретельній перевірці і подаватися зрозумілою і точною мовою. Ми маємо бути чесні і відверті щодо того, що нам невідомо, і уникати необґрунтованих спекуляцій" [2, 7].

Провідні вчені в галузі журналістики неодноразово зверталися до проблеми правдивості, об'єктивності й точності, як до основних принципів і норм професійної етики журналіста. У роки перебудови над цими поняттями розмірковували в своїх працях А. Москаленко, В. Здоровега та інші.

"Ніде правди діти, усі ми, теперішні публіцисти, грішні. Усі ми прийшли із застою", — пише А. Мос-

каленко [3, 14]. У часи застою від публіцистики вимагалось насамперед, аби вона мобілізувала до наслідування позитивних прикладів, аби створювала атмосферу соціального оптимізму, обминаючи так звані дрібні помилки зростання.

Учений висловлює думку про те, що культ треба розвінчувати до кінця — звідти початки і джерела отих потворних явищ застійних та й наших днів, але вважає, що "наше публіцистичне слово часом увесь свій вогонь — по трупах (або по тих, що вже й фізично не існують, або по тих, хто ще хоч і з мандатом в кишені і в членах ЦК, та вже без керівного крісла). А якогось нині діючого високопоставленого класичного застійника з партійно-бюрократичного апарату все ще боїмося. Не можемо вичавити із себе по краплині синдром переляку" [3, 99–100].

Критикуючи надмірну мітинговість та сенсаційність, гонитву за читачем, А. Москаленко вважає: "...діалектика вчить нас побачити світ у всій його сукупності, складностях і протиріччях, прагнути до ідеалу і правди. Гадаю, принципи публіциста гранично прості: відповідальність за слово, правда серця..." [3, 101].

В. Здоровега у статті "Правдивість журналістики" зауважує, що проблеми, які практики й теоретики журналістики вирішували роками, розв'язалися досить просто: "Журналісти почали говорити правду — і все стало на свої місця <...> скільки зусиль витрачено, щоб слово журналіста знайшло відгук у душах людей, скільки приймалося документів, проводилося наукових і науково-практичних конференцій, скільки мовилося про необхідність поєднання логічного і образного в публіцистиці, про збагачення жанрової палітри і пошуку найточнішого слова, а читачі й глядачі залишалися байдужими. Та як тільки у газетах і журналах, на телебаченні і радіо ми почали говорити правду, іноді

навіть напівправду, біля кіосків з самого ранку почали шикуватися черги, передплата популярних видань переросла у справжні баталії" [4, 3].

Але, на думку вченого, проблема правдивості складніша, ніж може видатися необізнаним із теорією пізнання. В. Здоровега розрізняє гносеологічні, тобто теоретико-пізнавальні та морально-політичні аспекти правдивості: "Можна говорити неправду, будучи впевненим у тому, що вирікаєш істину. Це гносеологічна, пізнавально-теоретична помилка, яка ґрунтується на складності самого відображення дійсності. Але можна говорити неправду, свідомо знаючи або хоча б здогадуючись про це. Тоді слід говорити про брехню, свідомий обман, якими б намірами він не виправдовувався" [4, 4–5].

Учений наголошує на необхідності усвідомлення постановки такого питання, як теоретична помилка. Абсолютизація ідеологічного, характерна для духовного життя в роки сталінізму й у період застою, призвела до того, що партійність, тобто свідоме відстоювання інтересів партії, абсолютизувалась, зводилась у ранг домінуючого, визначального принципу, якому підпорядковувалися всі інші, в тому числі правдивість, народність. Насправді ж і з історичної, і з теоретико-філософської точки зору партійність — лише засіб.

В. Здоровега вважає, що сьогодні, як ніколи, очевидні саме пізнавальні, дослідницькі функції засобів масової інформації. У зв'язку з цим, найпильнішу увагу науки про журналістику має привернути вивчення й оцінка реальних соціальних процесів, правдивість у їх осмисленні, висновки і рекомендації.

До цього часу залишаються недослідженими моменти практичного переосмислення принципу правдивості в українській публіцистиці кінця 80-х рр. минулого століття, зокрема, як публіцисти використовували інтенцію правди в своїх творах, в яких морально-етичних і суспільних категоріях відбувалась її інтерпретація. Актуальність вивчення цієї проблеми зумовлена історичним моментом: у період перебудови формувалось підґрунтя, яке стало основою для розвитку української журналістики після проголошення незалежності.

Для цієї наукової розвідки було обрано щомісячний літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України та Київської письменницької організації "Київ", який почав видаватися з 1983 р. Упродовж досліджуваного періоду на посаді головного редактора журналу перебував П. Перебийніс.

За допомогою контент-аналізу досліджено 42 публіцистичні твори, опубліковані під рубрикою "Публіцистика" на сторінках журналу "Київ" протягом 1988–1989 рр. Одиницею вимірювання обрано слово "правда" та його спільнокореневі слова: правдивий, правдиво, правдивість. Під час обліку не враховувалось слово "неправда", "правда" як вставне сло-

во, як назва газети, а також усталений вислів "всіма правдами і неправдами".

Проаналізовано такі категорії: можливість використання інтенції правди протягом радянського періоду (до перебудови); застосування принципу правдивості в період перебудови: реальне і бажане; необхідність правдивості у житті та літературі як основний принцип. Під час аналізу слово, що відповідає одиниці вимірювання, зафіксовано (загальна кількість — 143) у таких твердженнях:

— *До перебудови правда була у кращих зразках літератури і мистецтва* — 19. Наприклад: "Написаний майже два десятиліття тому, роман Гончара з його центральними образами здається створеним сьогодні — така в ньому жива правда і точність влучання в больові проблеми часу" [5, 6].

— *У період сталінізму та застою правда замовчувалась, або проявлялась недостатньо* — 23. Наприклад: "Гірка правда трактувалась як "паплюження" і була смертельно небезпечною" [6, 6]. "При всьому чесному намірі сказати хоч частку правди про моральні втрати трудівника в бездушній системі, створеній для експлуатації селянина, вони не спромоглися (просто кажучи, не могли) всерйоз замахнутися на монолітну концепцію "щасливого колгоспного життя" [7, 132].

— *Правдивість як ознака перебудови* — 16. Наприклад: "Про тяжку спадщину застійного періоду, з якою дехто і в наші дні не хоче розлучатися, письменник говорить, як завжди, емоційно, слова його сповнені гіркоти й гніву, але правда їхня — неспростовна" [5, 8].

— *Ця ознака перебудови слабка, або її немає зовсім* — 10. Наприклад: "Нині всі мають можливість говорити правду, найболючішу, найпекучішу — і що ж? Лише кілька членів із нашої письменницької родини користуються прерогативами демократичної гласності" [8, 100].

— *Торжество правди — ще попереду* — 12. Наприклад: "Ще буде написано нову, правдиву історію радянської літератури, яка визначить дійсні цінності, створені в минулі роки і відмете все, що недостойне високих традицій українського письменства, традицій вірного, саможертвовного служіння своєму народові в найтяжчі моменти його історичного буття" [7, 131].

— *Правдивість — необхідна умова для літературної праці* — 29. Наприклад: "Щоб не втратити себе, потрібно єдине: працювати на повну силу і працювати чесно, як підказує совість, талант, писати правду" [9, 105].

— *Правда — основоположний принцип життя* — 34. Наприклад: "Щирість, яка неодмінно передбачає повагу до істини, ґрунтується на правді, — це не просто гідна людини форма існування, а й рятівний засіб виживання в сучасному світі" [6, 10].

Отже, навіть у найтяжчі для України радянські роки правда жила в кращих зразках літератури і мистецтва. Рівень "гласності" в період перебудови не задовольняв потреб українського суспільства щодо історичної та життєвої правди, для утвердження справедливості очікувались кращі часи. Наприкінці 80-х рр. українських публіцистів найбільше хвилювала необхідність обґрунтування дотримання принципу правдивості в літературі і визнання правди як основоположного принципу життя.

Зважаючи на результати аналізу, можна зробити висновок, що утвердження принципу правдивості в літературній діяльності та визнання правди як основоположного принципу життя — основні тенденції української публіцистики періоду перебудови.

Для детальнішого дослідження висвітлення вищезгаданих тенденцій на сторінках журналу розглянемо твори відомих публіцистів, які по-різному трактували поняття правдивості. Зокрема, С. Колесник у нарисі "Обкрадені села" пише про "добу владного окрику і погроз", "протокольно-міліцейські" методи керівництва, коли "гнулися в колінах характери і ламались особистості". Іntenція правди тут постає як суспільна категорія, визначальна для успішного розвитку суспільства. Автор пише: "У людей роками відбивали охоту думати, вболівати за громадське, обстоювати правду. Соціальні викривлення породжували десятки збочень. Одне з них — підбір людського матеріалу. Світила на небі повернулися так, що чесна, неординарна людина не хотіла бути ні обраною, ні висунутою. Оскільки природа не терпить порожнечі, наявні вакансії заповнювали вискокчи, обдаровані неуки, вітрогони-пустомелі, святі телепні й дрібна дрібнота без бога в голові. Що вони могли вершити? Ого, ще й як вершили і вказували путь!" [10, 107].

О. Сизоненко у рубриці "Письменницька анкета" говорить про правду, як про морально-етичну категорію, тісно пов'язану з довірою. На запитання анкети щодо потреб читачів, письменник відповідає: "...наша література мало дала читачеві переконливих прикладів, як можна талановито жити на білому світі <...> ми мало дбали про правдивість наших книг і ще менше боролись, відстоюючи їх перед рецензентами, редакторами, працівниками інших інстанцій. А якщо правди бракує, то й читач нам не вірить — навіть замовчування його ображає. Хоч я й не думаю, що в інших компонентах нашої творчості, крім правди, конче треба потурати читачеві: адже читачі, як і письменники бувають різні. Одному дай "детектив, та й більше, бачиться, нічого", іншому — історичний роман, ще іншому — фантастику або "Королеву Марго" чи "Графиню Монсоро". А до правди життя йому й діла нема" [11, 124].

Поняття правдивості письменник розуміє як русійну силу, яка зумовлює розвиток літератури, як

громадянську сміливість, що прискорює активізацію суспільної свідомості. На думку О. Сизоненка, остракізм, якому свого часу піддався правдивий і чесний роман "Собор" О. Гончара, був не лише обурливим фактом у літературному процесі й завдав чимало страждань його авторові, а й "став наукою" для інших, викликав занепад творчої відваги інших талановитих письменників на довгі роки, бо такі речі не минають безслідно <...> розправа над романом та його автором — найчеснішим і найвідважнішим серед українських письменників — є чи не найголовнішою причиною пригладженості й безконфліктності нашої прози й публіцистики <...> бо виникла не лише боязкість, а й алергія до правдивого відтворення гострих колізій і правди життя і серед письменників <...> і серед видавців" [11, 125].

Про правду як про морально-етичну й важливу суспільну категорію, де правда вища за життя, пише й В. Іванисенко. Свій нарис "Рятуймо наші душі" автор назвав елегією в прозі на мотив М. Вінграновського, цитату з творчості якого В. Іванисенко взяв епіграфом до свого нарису:

**Душа наїлася та бреше,
А бреше як, не доведи!**

(М. Вінграновський, 1967)

Серед посталих проблем головною і визначальною В. Іванисенко вважає проблему духовного відродження народу, його втраченої віри і надії. До характерних ознак морального стану селянства, породжених "добою брехні, лицемірства і приниження", публіцист зараховує зневір'я, духовну спустошеність, нездатність жити громадськими інтересами, спільними болями, тривогами й надіями. У духовному розтлінні суспільства, зокрема, селянства як найчеснішого і духовно найстійкішого інтелектуального прошарку нації, що завжди шанувала святість слова, особливо слова книжного, — за думкою В. Іванисенка, брали свою участь і письменники: "духовні поводирі мас", "дорогі наші інженери душ"."

Але й сама література в минулі роки зазнала тяжких морально-етичних утрат. Публіцист сподівається на те, що "буде написано нову, правдиву історію літератури, яка визначить дійсні цінності, створені в минулі роки, і відмете все, що недостойне високих традицій українського письменства, традицій вірного, саможертвовного служіння своєму народові в найтяжчі моменти його історичного буття". Він вважає: "Історія віддасть належну шану тим, у кого не запаморочилась голова від "успіхів", тим, хто поставив Правду вище власного життя, не осквернив душу славослів'ям кривавому тирану, не пішов у блюдолизи, не поповнив собою номенклатурну сатрапію, не благословляв своїм письменницьким словом злочини проти народу — нехай це коштувало їм життя або довгих років переслідувань і принижень" [7, 131].

В. Іванисенко виступає за те, щоб повернути стосункам із літературою первісну чистоту, взаємоповагу, навіть святість, коли наш народ ставився до художньої книжки побожно, бо вірив, що в ній — правда і тільки правда. І письменники мали загальне довір'я, як світочі національного, народного духу. Єдиний спосіб налагодження порушеного контакту з читачем автор вбачає у правдивому відображенні дійсності. Це виступає і способом існування літератури, при цьому саме поняття правди змінюється: "...в минулому надто часто "правдою" називали напівправду, усічену, перекручену, знекровлену правду — ту, що гірша облуди. Нова моральність літератури вповні виявиться тільки тоді, коли вона скаже народові всю — до останньої краплі — правду про його становище й життя. На таку правду непросто відважитись навіть тепер: ще міцно сидить на своєму місці внутрішній редактор, дається взнаки колишня звичка до кон'юктури, побоювання перед необхідністю піти "проти течії" і викликати "вогонь на себе" [7, 133].

Заперечуючи "цей страх перед правдою", Л. Федоровська стверджує, що на новий рівень усвідомлення існуючих проблем у суспільстві можна вийти тільки через повноту історичної правди, адже "правда ніколи нічому доброму не зашкодила, нікого не розбестила, вона завжди добротворна, а брехня, зрада істини, хай навіть із буцімто спасенною метою, неодмінно руйнівні, вбивчі" [6, 5].

Авторка викриває соцреалізм, як так звану позитивну (або нормативну) естетику сталінського соцреалізму, який неодмінно мав омертвляти кинуту на його прокрустове ложе літературу. Вона переконана, що соцреалізм не просто узаконював, а зводив у вищий принцип неправду як форму відбиття дійсності: "гірка правда трактувалась як "паплюження" і була смертельно небезпечна" [6, 6].

Розмежовуючи поняття гласності та щирості як органічної потреби в істині, Л. Федоровська стверджує, що правдивість — це щирість. Можливість називати речі своїми іменами, підвищення точності соціального зору дозволили багатьом побачити біду в тому, що раніше із соромливою ухильністю іменувалося "окремими недоліками". Авторка вважає, що потреба в істині, щирість, пекучою жагою якої насичені твори перебудови, значно масштабніші й ширші за поняття звичайної гласності: "Щирість, яка неодмінно передбачає повагу до істини, ґрунтується на правді, — це не просто гідна людини форма існування, а й рятівний засіб виживання в сучасному світі" [6, 10].

Для Р. Іваничука правда — це, передусім, патріотизм. У статті "Духовне здоров'я і нігілістичний вірус" публіцист, розмірковуючи над проблемами соціального і духовного життя, робить висновок, що "прийшло до людей нове мислення, яке спонукає вимітати з хати сміття і без святенницької сором'язливості виносити його на звалище", хоч і

боязко це робити, але ж "іще страшніше й неприємніше сидіти й скніти, дихаючи затхлим повітрям у захаращеному непотребом приміщенні" [12, 118].

Найнебезпечнішим непотребом, який уповзає в нове життя, простягає свої "мацальці" до людських душ, продовжуючи деморалізувати їх і нівечити, автор вважає нігілістичний вірус, що виражається в озлобленому ставленні до природного й святого почуття патріотизму — любові до рідної землі, до України. Публіцист переконаний, що треба згадувати старе і викривати його, не боячись осуду, бо "те давнє ганебство, яке я м'яко називаю нігілізмом, надто живуче, воно, немов попіл, присмоктується до різних сфер духовного життя, і треба його безжалісно здирати <...> довкола нас багато недругів, супроти яких найкраща зброя — правда. Та багато хто помилково і досі думає, що замовчування наших прогріхів — найзручніший спосіб боротьби з ними. Неправда це <...> Наші недруги відтоді, як ми самі собі почали говорити правду, з повагою ставляться до нас" [12, 119].

М. Петренко переконаний, що правда потрібна для того, щоб аналізувати, докопуватися до причин і наслідків, щоб побачити не лише широкі виднокіла успіхів, а й перекося взаємин, бюрократичного чванства, приписок та окомілювання, інші негаразди. Після проголошення гласності, на думку публіциста, під "шкаралуцею напівправди, здертою з поверхні, відкрилося напластування твані" [8, 96]. Одним із "найстрахотливіших породжень минулих десятиліть" автор називає безконтрольність та вседозволеність у господарській і життєвій практиці керівної ланки сільськогосподарських і промислових підприємств, у діяльності яких було немало такого, що ні під які правові норми не підлягало.

Публіцист зауважує, що правда обов'язкова не лише для тих, хто буде її проголошувати, а й для тих, хто зобов'язаний її слухати, бо небажання останніх може звести всю роботу по перебудові нанівець, чи принаймні відчутно її пригальмувати. Щоб виробити програму дій свідомої, переконаної у своїй правоті людини, на думку автора, потрібно знати всю правду, хоч би якою гіркою вона не була.

Торкаючись проблем літературної діяльності, М. Петренко наголошує на тому, що довголітня звичка редагувати і самоцензурувати "не так легко випускає із своїх лабет письменницьку душу". Незважаючи на те, що "нині всі мають можливість говорити правду найболючішу, найпекучішу. <...> Лише кілька членів нашої письменницької родини користуються прерогативами демократичної гласності. Інші або ж мовчать, або якщо й порушують нові теми, то із старих позицій, давнім голосом, у набридлій, самозахвалювальній тональності: дивіться, люди, який я, кращий за інших, я прямо говорю, що ми погані..." [8, 100].

Відомий прозаїк А. Колісниченко також пише про "велетенський духовний борг перед рідним народом", про катастрофічні кризові явища у сфері духовності, які виникли внаслідок замовчування правди. "Кожному з нас, — вважає автор, — надто письменникові-пророкові в ріднім краю, не стачало в минулі десятиліття максимальної особистої відповідальності за все, що коїлося довкола" [13, 4].

Письменник переконаний, що сьогодні "не може бути місця в художньому світі справжнього митця і си на свого народу ані імітаціям, ані підробкам під велику правду, тим паче численним лжелітературним спекуляціям на темі чи ідеї, які так іржаво й злочинно отруювали наше духовне життя", бо "вічним кривим завданням мистецтва БУЛО і Є розірвати мертве коло, вирвати народ із глобального блуду" [13, 4].

На думку А. Колісниченка, компроміси, навіть малі, поступово руйнували в душах найвищі, найсвятіші істини, тому конче потрібно всім пройти крізь самоочищення, убити в собі раба, розірвати соціальну апатію і прорватися у сфери новітніх ідей. Книжки, де "правда була ампутована", не дарували радості, викликали відчай і навіть відчуття неповноцінності, а "усі ті масові "поховання" правди в саркофаги підтекстів, ясно, як день божий, відточуючи "маскувальну" спроможність слова, все ж девальвували істину й сам твір" [13, 6].

Отже, основні тенденції щодо інтерпретації поняття правдивості в українській публіцистиці періоду перебудови — утвердження принципу правдивості в літературній діяльності й визнання правди як основоположного принципу життя — публіцисти трактува-

ли по-своєму, але кожен із них уважав її важливою морально-етичну та суспільну категорію. Правдивість обстоювалась як необхідна умова для утвердження ідеалів гуманізму в суспільстві, як рятівний засіб виживання в сучасному світі.

1. *Різун В. В.* Основи журналістики у відповідях та заувагах / КНУ імені Тараса Шевченка. — К., 2004. — 80 с.
2. *Редакційні настанови Бі-Бі-Сі для авторів випусків новин та інформаційних програм.* — <[www.bbc.co.uk /editorialguidelines](http://www.bbc.co.uk/editorialguidelines)>. — 226 с.
3. *Москаленко А. З.* Реабілітація слова. — К.: Рад. письменник, 1989. — 101 с.
4. *Здоровега В. Й.* Правдивість журналістики // Журналістика та перебудова: Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Журналістика. — Вип. 16. — Львів: Світ, 1990. — С. 3—10.
5. *Новиченко Л.* За законами гідності // Київ. — К., 1988. — № 4. — С. 3—10.
6. *Федоровська Л.* Демократизація. Гласність. Література // Київ. — К., 1989. — № 10. — С. 3—13.
7. *Іванисенко В.* Рятуймо наші душі // Київ. — К., 1989. — № 5. — С. 127—133.
8. *Петренко М.* Вибір моральних імперативів // Київ. — К., 1989. — № 9. — С. 95—101.
9. *Дрозд В.* Демократизація. Гласність. Література // Київ. — К., 1988. — № 5. — С. 99—105.
10. *Колесник С.* Обкрадені села // Київ. — К., 1988. — № 5. — С. 106—115.
11. *Сизоненко О.* Демократизація. Гласність. Література // Київ. — К., 1988. — № 1. — С. 123—127.
12. *Іваничук Р.* Духовне здоров'я і нігілістичний вірус // Київ. — К., 1988. — № 4. — С. 118—122.
13. *Колісниченко А.* Демократизація. Гласність. Література // Київ. — К., 1989. — № 2. — С. 3—8.

